

Кригіна О.В.

Маріупольський державний університет

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТРИЧНИХ КНИГ ЯК ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Розглянуто метричні книги як історичне джерело. Метричні книги – специфічний вид документів для реєстрації народження, шлюбу та смерті. Метрики як джерело з величезним інформативним потенціалом усе більше привертають увагу дослідників. Потужний заряд інформації, що містять метричні книги, дозволяє вивчати історію розвитку як окремих спільнот, так і окремих конфесій. Метричні книги містять багатющий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду історичних джерел.

Ключові слова: метричні книги, інформаційний потенціал, історичне джерело.

Постановка проблеми. Метричні книги – специфічний вид документів для реєстрації народження, шлюбу та смерті. Як історичне джерело метрики містять багатющий інформаційний матеріал. Завдяки підрахункам кількісного складу населення, вивчення народжуваності, шлюбності, смертності, міграцій стають можливими дослідження з історичної демографії. Крім того, акти реєстрації громадянського стану, які велися при церквах, містять відомості для вивчення історій окремих сімей, біографій, тобто є важливим джерелом генеалогічних досліджень. Аналіз захворювань, які фіксувалися в метричних книгах, привертає увагу дослідників історичної медицини. На основі аналізу асиміляційних процесів, зміни конфесії, які не були винятком для населення України і знайшли своє відображення в метричних записках, можна вивчати етнічну і конфесійну історію українського населення. Архівні масиви, які збереглися в результаті діяльності консисторій, до функцій яких входив збір копій метричних записів усіх церков, територіально відображають всю географічну номенклатуру підвідомчої території.

Ведення метричних книг було у віданні священнослужителів різних конфесій, але постійно контролювалось державними органами, адже слугувало одним із джерел для проведення фіскальної діяльності (збір податків, рекрутська повинність тощо). Метричні книги виконували функцію не лише духовного, але й громадянського, а також юридичного документа. Представники влади у своїй діяльності користувалися

різними інструкціями та розпорядженнями щодо ведення метричних книг. На даних цих книг та ревізій була заснована майже вся демографічна статистика Російської імперії.

Сьогодні інформація, наявна в метричних книгах, використовується для соціально-правового захисту громадян (підтвердження фактів народження, смерті, як непрямий доказ в разі встановлення національності тощо), генеалогічних, історико-статистичних досліджень, під час вивчення ментальності етносу (дотримання посту, залежність імен у новонароджених від релігійних свят, динаміка народжуваності тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань історико-демографічного характеру присвячені роботи К. Андрєєва [1], Т. Маковецького [2]. Поясненню законів про стани присвячені роботи Л. Новікова [3], Т. Барсова [4]. Автори намагалися зібрати в систематизованому вигляді весь законодавчий матеріал, який стосувався питань метрикації, а також розпоряджень та роз'яснень духовного та світського правління.

У подальших дослідженнях метрики розглядаються як історико-генеалогічне джерело. Першим дослідником, який не тільки розкрив становлення метричних записів як однієї з найбільш стабільних документних систем, приділив увагу суспільно-правовим значенням метрик, простежив розвиток формуляра метричних книг, розглянув питання державного збереження метрик, а й вивчив відмінності ведення метричних книг представниками неправославних конфесій, є дослідник А. Єлпатьєвський [5, с. 72–88].

Найбільш значущими є дослідження метричних книг науковців Д. Антонова та І. Антонової, які містять ретельний документознавчий аналіз православних метрик [6].

На сучасному етапі українськими дослідниками проводиться робота з виявлення, вивчення та систематизації метричних книг. Серед сучасних науковців, які займаються вивченням інформативного потенціалу метричних книг, що зберігаються у фондах державних архівів областей, слід назвати С. Гузенкова [7]. Праця С. Гузенкова присвячена вивченню метричних книг як джерела з історичної демографії другої половини XIX – початку XX ст. Дослідник виявив колекції метричних книг, які зберігаються в державних архівах Запорізької, Херсонської та Дніпропетровської областей. За цими даними авторові вдалося простежити та проаналізувати зміни, що відбувалися у формулярі метричних книг сільських парафій, систему контролю за їх веденням, порядок зберігання метрик. Дослідник І. Лиман [8, с. 197–211], розглядаючи метричні книги другої половини XVIII – першої половини XIX ст., які зберігаються у фондах Держархіву Запорізької області, зауважував, що відстежуючи назви церков, зазначені в метриках, можна дослідити поширення культури тих чи інших святих на території регіону, а також зміни, що відбувались у системі підпорядкування культових споруд Півдня України. Автор доводив, що на підставі метричних записів можна дізнатися про традиції хрещення, іменування дитини, а оскільки в метричних книгах православних церков зазначалося віросповідання батьків, то на цій основі можна простежити процес «асиміляції» іновірців.

Слід також зазначити, що значна частина праць сучасних дослідників метричних книг обумовлена регіональною специфікою. Серед них треба назвати В. Терентьєву [9, с. 147–173], яка розглядала метрики Покровської церкви села Манухівки Путивльського повіту за 1917 р. У роботі Ю. Кондратюк досліджені метричальні записи Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. [10]. Метричні книги як джерела, що містять інформацію генеалогічного змісту, досліджені в дисертаційній роботі Н. Лобко [11].

Постановка завдання. Метою розвідки є вивчення інформаційного потенціалу метричних книг як історичного джерела, адже введення до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також вивчення їх інформативного потенціалу залишається одним із перспективних напрямів розвитку вітчизняної історичної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Метричні книги слугували значним інформаційним джерелом в усі часи їх існування. Першим законом, який поклав початок ведення метричних книг, вважається указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших» [12, с. 192]. Однак систематичне ведення метричних книг розпочалося з 1722 р. додатком до «Духовного регламенту» і закріплено Синодськими указами. Пізніше, ніж для православного населення, з'явилися закони про ведення метричних книг для представників інших віросповідань. У 1832 р. метричні книги були введені для протестантів, в 1835 р. – для євреїв.

На основі метричних записів священниками робилися метричні свідоцтва для бажаючих. До 1824 р. видача метричних свідоцтв практикувалася лише в суто державних інтересах та здійснювалася Консисторіями лише за вимогою «присутственных мест». З 1824 р. метричні свідоцтва було дозволено видавати і приватним особам, які належали до вільних станів, але лише як виняток, у небагатьох окремих випадках та з позначенням у свідоцтві мети його видачі [13]. Суттєво оновлена форма метричних книг зі змінами та доповненнями була затверджена імператором 22 листопада 1837 р. та указом Синоду від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам», де зазначалося, що метричні свідоцтва повинні бути бути «не что иное, как выпись слово в слово известной статьи метрической книги без всякой перемены и упущения» [14, с. 91–92]. Ці свідоцтва мали бути підписані всіма членами причту та затверджені церковною печаткою. Метричні свідоцтва, які були копіями записів у метричних книгах, слугували ґрунтом для отримання спадщини, усиновлення позашлюбних дітей тощо. Але нижче в наказі зазначалося, що такі свідоцтва не можуть замінити Консисторського метричного свідоцтва, а повинні слугувати лише запобіжним та допоміжним документом. Повну силу церковні метричні виписки мали лише після надання їх Консисторії та затвердження підписом, що підтверджував їх відповідність метричним книгам, що зберігалися в Консисторії.

Інформація метричних книг також використовувалася для складання свідоцтв, які надавалися громадянами під час укладання шлюбних обрядів. Наприклад, «Свідоцтво. 1834 года Октября 31 дня. Дано сие Бахмутскому казенному

поселянину Іосифу Антонову сину Безмину в том, що по справке при Бахмутской Приходской Рождество-Богородичной церкви по метрической книге записанным оказано тако: 1818 года октября 28 дня Клиновых хуторов у поселянина Антония Безмина родился сын Іосиф; по ошибке же переписчика записан Іоанном, по исповедной росписи за настоящий 1837 год значится 18 лет, и принадлежит к первому браку – в чем подписями нашими свидетельствуем» [15]. Це свідоцтво підписане дияконом та протиереєм церкви.

Під час укладання шлюбних обрядів наявність метричних витягів була необхідною. Священикам не дозволялося вінчати молодят, які не досягли відповідного віку або були з іншого повіту. Про дотримання цієї постанови свідчить рапорт диякона Миколаївської церкви с. Григор'ївки Григорія Белановського. У рапорті диякон пояснює відсутність свого підпису в разі вінчання у двох випадках. У першому – наречений та наречена були з іншого приходу, до того ж за метричним витягом нареченій не виповнилося шістнадцяти років. У другому випадку – в метричному витязі нареченої містилося три виправлення її року народження. З цього ж рапорту видно, що не всі священнослужителі додержувалися встановлених норм, були такі, що вінчали за паспортом [16].

Як бачимо, витяги та свідоцтва, які робилися в разі залучення даних метричних книг, містять однакоvu інформацію. Але якщо витяги робилися на встановленому законодавством бланку, який мав вигляд формуляру метричної книги, то у свідоцтвах інформація записувалася простим текстом.

Крім того, священники повинні були видавати метричні витяги молодим людям, яким виповнювалося 20 років. Підтвердженням цього є рапорт Благочинному 3-го Округу Бахмутського повіту від Бахмутського повітового правника. Рапорт було надіслано із приводу того, що священник Миколаївської церкви при селищі Селидівка Іоанн Данников, на прохання Сонцівського Волосного Правління не надав метричних виписів парубкам, яким на 1 січня 1874 року виповнилося 20 років. Відсутність витягів може призвести до невчасного складання призивних списків [17].

Метричні книги використовувалися і під час складання посімейних списків. Для їх складання надсилалася відповідна форма, до якої вносилися інформація з метричних книг. Наприклад, лист священнику Митрофану Лашкевичу, настоятелю Архангело-Михайлівської церкви с. Залізного за 1874 р., де Петровське Волосне Правління просить

скласти метричні виписи про народжених, з поміткою померлих з 1819 до 1874 рр., за селян, які записані за метричними книгами церкви наступних сільських товариств: Петровського та Калиновського, Мар'їно-Новоселовського та Веденського для складання посімейних списків [18].

Наказом Синоду від 23 грудня 1889 р. підкреслювалося світське, загальнодержавне значення метричних книг «со введением закона о всеобщей воинской повинности», оскільки «призыв к исполнению оной совершается на основании так называемых посемейных списков, составляемых и проверяемых по метрическим книгам» [19, с. 269].

За даними метричних книг склалися також статистичні дані щодо народжених, тих, які уклали шлюб, та померлих за окремий рік. Деякі метричні книги в кінці року містили подібні відомості, в деяких вони були відсутні. Наявність таких статистичних таблиць (зведених відомостей) у метричних книгах православного населення становить чималий інтерес. У зведеній відомості відмічалася, скільки людей народилося, уклало шлюб, померло, в якому віці та від якої хвороби помирали. Якщо в родині народжувалася двійня або близнюки, ця подія обов'язково відмічалася у зведеній відомості. Факт народження дитини поза шлюбом або незаконно також відображався у відомості.

За даними відомості дуже чітко простежується смертність серед малюків, дітей у віці до одного року. Зведена відомість містила примітки, де зазначалися хвороби, від яких найбільше померло людей за рік. Позначалися дані щодо людей, які померли неприродною смертю. Така відомість обов'язково підтверджувалася підписами священника та помічника, а в кінці вся справа скріплялася печаткою. Велике значення таких відомостей у тому, що завдяки цим даним зникає потреба гортати сторінки метричної книги в пошуках кількості народжених, тих, які укладають шлюб, померлих, адже кількісні дані містить зведена відомість. Окрім зведених відомостей, священники рапортували щодо кількості народжених та померлих за окремий місяць або рік.

Відомості метричних книг дають змогу вивчати особливості фіксації інформації в цих книгах представників різних конфесій. Зокрема, метричні книги православного населення містять типові записи щодо народжених, одружених та померлих. Метричні записи про народжених містять відомості щодо імен немовлят (часто дітей називали на честь святих), дотримання

вимог щодо часу проведення обряду хрещення, обов'язково зазначалася інформація про батьків та їх віросповідання. Для проведення обряду хрещення обов'язковою була наявність восприемників. Метричні книги православного населення про одружених містили інформацію щодо: номера шлюбу; місяця та дня вінчання; звання, імені, по батькові, прізвища та віросповідання нареченого та нареченої та яким шлюбом (першим, другим,...); вік наречених; особи, яка здійснювала обряд; поручителів та свідків. Особам, які бажали взяти шлюб, видавався від єпархіального архієрея письмовий дозвіл на одруження, або «венечная память», до якої записувалися наречені та передбачалося, щоб священик, який вінчав шлюб, дізнався, чи немає для укладання шлюбу законних перешкод. З 1835 р. для цих записів була встановлена єдина форма, для їх внесення з Консistorії видавалася спеціальна, скріплена книга, яка мала назву обшукової (шлюбний обшук). Досить цікаву та корисну інформацію містять метричні книги про померлих: відомості про причини смерті, осіб, які здійснювали обряд поховання, та місце поховання померлого.

Особливістю ведення метричних записів німецького населення було те, що дітям давалося декілька імен: одне з них було особовим, інші давалися за іменами тих, хто був присутнім під час хрещення. Графа про батьків містила виключно дані щодо імені, прізвища та по батькові, крім цього, завжди вказувалося дівоче прізвище дружини. Характерною особливістю метричних книг (списків) представників німецького населення була інформація щодо законності народження дитини, що виносилася до окремої графи. Записи про вінчаних можна отримати з двох видів дже-

рел. Це – короткі хронологічні списки вінчаних та списки заручених, оголошених та тих, хто укладав шлюб. Остання частина метричної книги німецького населення – про померлих – відрізнялася тим, що містила інформацію про всіх членів родини померлого, іноді навіть вказувався їх вік та прізвища заміжніх жінок.

Певні відмінності та традиційні особливості містять метричні книги єврейського населення, зокрема, в частині про народжених є обов'язкова вказівка дати здійснення обряду обрізання у новонароджених хлопчиків, який проводився не раніше ніж через сім днів після народження дитини. Метрична книга про одружених представників іудейського віросповідання містила відомості щодо осіб, які брали шлюб. Головною прикметною рисою єврейської метричної книги про одружених є вказівка на головні акти між тими, хто укладає шлюб (клубо/клубба), і дані свідків заходу, яких, як правило, було двоє. Метричні книги єврейського населення прикметні наявністю окремої частини, яка містила відомості щодо розлучень. Остання частина метричної книги євреїв містить відомості про померлих.

Висновки. Таким чином, результати дослідження метричних книг свідчать про великі інформативні можливості зазначеного джерела. Вивчення широкого кола проблем, які так чи інакше пов'язані з метриками, розкриває їх багатий правовий та науковий потенціал. Метричні книги містять величезний інформативний потенціал, який може бути використано науковцями, що студіюють метрики як історичне джерело, дослідниками, які займаються вивченням демографічної історії регіону, а також пересічними громадянами, котрі відтворюють історію власних родин.

Список літератури:

1. Андреев К. О таблицах смертности. Опыт теоретического исследования о законах смертности и составления таблиц смертности для России. М., 1871. 227 с.
2. Таблицы смертности и рождаемости киевского населения за 1881 год, составленные санитарным врачом 3-го участка Т.Е. Маковецким. К., 1883. 188 с.
3. Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний. Санкт-Петербург, 1907. 292 с.
4. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. СПб., 1885. Т. 1. 663 с.
5. Елпатьевский А.В. О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований. Актовое источниковедение. 1971. С. 72–88.
6. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги России XVIII – нач. XX в. М., 2006. 385 с.
7. Гузенков С.Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06. Запоріжжя, 2005. 218 с.

8. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. 2001. Т. 7. С. 197–211.
9. Терентьєва В.М. Метрична книга Покровської церкви с. Манухівка Путивльського повіту за 1917 рік (Частина I. «Про народжених») Путивльський краєзнавчий збірник. 2008. Вип. 4. С. 147–173.
10. Кондратюк Ю.С. Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Особливості формування та ведення. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua>
11. Лобко Н.В. Інформаційний потенціал українських генеалогічних джерел та його використання в історичних дослідженнях: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06. К., 2008. 438 с.
12. О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших: Указ от 14 апреля 1702 г. / Полное собрание законов Российской империи. ПСЗ 1. 1649–1825. Т. 4. № 1908. С. 192.
13. Григоровский С. О браке и разводе, о детях внебрачных, узаконении и усыновлении и о метрических документах. СПб., 1910. 314 с.
14. О ведении метрических книг по новым формам: Указ от 07 февраля 1838 г. / Полное собрание законов Российской империи. ПСЗ 2. 1825–1881. Т. 13. № 10956. С. 91–92
15. Державний архів Донецької області. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 1.
16. Державний архів Донецької області. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 11.
17. Державний архів Донецької області. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 252. Арк. 32.
18. Державний архів Донецької області. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 252. Арк. 33.
19. Григоровский С. О браке и разводе, о детях внебрачных, узаконении и усыновлении и о метрических документах. СПб., 1910. 314 с.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕТРИЧЕСКИХ КНИГ КАК ИСТОРИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКА

Рассмотрены метрические книги как исторический источник. Метрические книги – специфический вид документов для регистрации рождения, брака и смерти. Метрики как источник с огромным информативным потенциалом все больше привлекают внимание исследователей. Мощный заряд информации, которую содержат метрические книги, позволяет изучать историю как отдельных сообществ, так и отдельных конфессий. Метрические книги содержат богатейший информационный материал, а достаточная степень их сохранности позволяет оценить достоверность и информативность этого вида исторических источников.

Ключевые слова: метрические книги, информационный потенциал, исторический источник.

THE INFORMATION CAPACITY OF THE PARISH REGISTERS AS A HISTORICAL RESOURCE

Parish registers are considered as a historical source. Parish registers are a specific kind of documents for registration of birth, marriage and death. Parish registers, as a source with a huge informative potential, are increasingly attracting the attention of researchers. A powerful charge of information, which contains parish registers, allows you to study the history of the development of both individual communities and individual denominations. Parish registers contain the richest information material, and the sufficient degree of their safety allows to estimate reliability and informative value of this kind of historical sources.

Key words: Parish registers, information potential, historical source.